

УДК 930.2 (477). 1939/1956

ДЖЕРЕЛЬНА БАЗА ДОСЛІДЖЕННЯ УКРАЇНСЬКОГО ВИЗВОЛЬНОГО РУХУ СЕРЕДИНИ ХХ ст.: МЕТОДОЛОГІЯ І СУЧАСНІ ПРОБЛЕМИ

Георгій ПАПАКІН

Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України,
вул. Трьохсвятительська 4, Київ 1001, Україна

У статті подано системний аналіз наявної джерельної бази дослідження історії боротьби українського народу за незалежність упродовж 1939–1956 рр., виявлена специфіка таких історичних джерел, розкрита методологія їх дослідження, показані шляхи подальшого розкриття складу та змісту вказаних джерел. Автор зазначив, що джерельна база українського Руху Опору включає широкий комплекс історичних пам'яток, зокрема, інформаційні матеріали, спогади, щоденники, публіцистичні й літературні твори, тощо і учасників визвольного руху, і їх противників. Вказано на необхідність критичного аналізу джерел для уникнення однобічної інтерпретації подій і фактів. Особливу цінність має інформація, яка походить з двох протиборчих середовищ – повстанського і радянських органів влади. Аналіз цих джерел дозволяє шляхом систематизації і співставлення заповнювати існуючі пробіли в історії визвольного руху і формувати об'єктивну картину боротьби українських повстанців з окупаційними режимами. Зокрема, співставлення повстанських документів і інформації органів НКВС дозволяє уточнити втрати УПА і цивільного населення під час бойових операцій і репресивних акцій радянських каральних органів. На думку автора, продовження розкриття цієї бази потребує окремої методології через специфіку джерел різного типу і виду. Основною специфічною рисою є її постійне поповнення за рахунок віднайдення нових “бідонних архівів”, що є унікальним явищем для ретроспективної джерельної бази.

Ключові слова: джерельна база, національно-визвольні змагання, УПА, ОУН, нацистська окупація, комуністичний режим.

Поборюючи впродовж майже двадцяти років (1939–1956) український національно-визвольний рух, російський комуністичний режим уважав себе остаточним переможцем у цій тривалій боротьбі. І, як переможець, намагався нав'язати всім своє бачення історії, в якій українським повстанцям відводилася роль “посіпак німецьких нацистів”, кримінальних злочинців і різунів. Проте, слушно зауважив відомий німецький історіософ Райнгард Козеллек, спростовуючи усталену метафору про історію, яку пишуть переможці: “Історія в короткотривалій перспективі й справді може творитися переможцями, однак автором збагачення історичних знань на довготривалу перспективу є зазвичай переможені”¹.

Не будемо акцентувати увагу на проблемі переможців/переможених, бо насправді немає підстав оголошувати український визвольний рух таким, що зазнав остаточної поразки. Він не виграє безпосередню війну з надпотужною

---

¹ Райнхард Козеллек, *Часові пласти. Дослідження з теорії історії* (Київ: Дух і літера, 2006), 87.

радянською Росією, але не склав зброї, не визнав влади окупантів і залишився нескореним – отже, непереможеним. Дослідженню його історії, витоків його нескореності й довготривалості присвячена вже значна література, створена і в Україні, і в діаспорі. Тому час уже перейти від безпосереднього накопичення історичного знання до якісно нових поглядів і узагальнень. Це можливо лише в рамках сучасних підходів до аналізу та інтерпретації існуючих джерел і пошуку нових історичних джерел.

Основою і вихідною точкою будь-якого наукового дослідження є його джерельна база, тобто сукупність або цілісна система історичних джерел різного походження, різноманітних типів, родів, видів і різновидів, що акумулюють визначальну інформацію про історичний процес, явище, подію, а також людей, котрі брали участь у цьому тощо.

Джерельні бази, що охоплюють різні історичні періоди, мають певну специфіку, адже, чим ближче до нас та епоха, тим насиченішою і різнобічнішою стає сукупність носіїв джерельної інформації про неї.

Доба визвольних змагань середини ХХ ст., на щастя, не надто віддалена від нашого часу, ще живі окремі учасники героїчної боротьби за незалежність нашої держави. Тому, з одного боку, варто говорити про значну поширеність, масовість і типовість відповідних джерел, з іншого, потрібно випрацювати надійний навігатор у такому джерельному морі. В іншому випадку, неможливо не тільки пливати в ньому, але й визначити оптимальний напрямок руху, не кажучи вже про збирання об'єктивних свідчень минулого.

Саме для цього потрібно здійснити спеціальне джерелознавче дослідження, яке повинно мати комплексний, системний характер, включати, без жодного винятку, всю джерельну базу українського Руху Опору 1939–1956 рр., увесь комплекс збережених історичних пам'яток: архівні документи відповідної тематики незалежно від місця створення і авторства (ідеологічні, директивні, організаційно-розпорядчі, інформаційні, звітні, планові тощо), спогади, щоденники, епістолярій учасників самого національного руху, і тих, хто боровся з ними, друковану продукцію повстанців та їх супротивників, фотографії (повстанські світлини і оперативні фото радянських репресивно-каральних структур), публіцистичні та літературно-художні матеріали, зокрема, пісні, вірші, народні спогади і перекази (“усну історію”), твори зображувального мистецтва, різноманітні творчі матеріали, навіть пам'ятки повстанської архітектури та інші меморіальні місця, пов'язані з діяльністю УПА. Бофони, зброя, військова уніформа і одяг – це також істотна частина джерельної бази визвольних змагань.

Тільки такий підхід дозволить увести в рамки справді наукової дискусії всі контроверсійні питання, додасть їм ґрунтовної доказової бази. Це стосується, насамперед, з'ясування внеску українського національно-визвольного руху в загальну антитоталітарну боротьбу, висвітлення ступеню протистояння нацистському і радянському окупаційним режимам, які тричі послідовно змінювалися на українських теренах, починаючи з вересня 1939 р., змалювати

його ідейну і політичну еволюцію впродовж визначеного історичного періоду. Зрештою, лише на підставі такого дослідження можна зробити остаточний висновок щодо характеру ідеології та діяльності українського національного руху, поставити крапку в питанні його “колабораційності” та “масових злочинів” у Другій світовій війні й перші повоєнні роки, визначенні основних і “другорядних” ворогів українських повстанців.

Найцікавіше, що роль історичних джерел для вивчення українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. на словах високо оцінюють абсолютно всі учасники нинішньої надто заполітизованої, навіть пропагандистської дискусії, що давно вже перетнула національні кордони і перетворилася на міжнародну. Тому, можна зацитувати як типову думку польського дослідника Гжегожа Мотики: “...тільки у такий спосіб (тобто через докладний аналіз подій, з наданням джерельної бази), можна розвіювати численні міфи і контрверсії, що існують навколо УПА, створювані однаковою мірою і її некритичними прихильниками, і заприсяжними супротивниками”².

Нині вивчення такого джерельного комплексу з історії українських національно-визвольних змагань середини ХХ ст. здійснюється у двох головних напрямках. Перший з них полягає у систематичному оприлюдненні текстів документів із фондів державних, галузевих державних, громадських і приватних архівів в Україні й за кордоном, інших збірок колекцій (у вигляді книжкових або електронних публікацій). На сьогодні – це вже значна бібліотека друкованих видань та інформаційних ресурсів не лише в Україні, а також у Росії й Білорусі, на жаль, повністю ще не описана бібліографами³. Провідне місце тут посідає, поза сумнівом, великий археографічний проект “Літопис УПА” – ґрунтовне видання окремих тематичних груп усього корпусу документів і матеріалів українського збройного Руху Опору в двох серіях: основній, американсько-канадській, що видається з 1975 р. і налічує вже 50 томів (частина з них мала другий наклад), і українській, т. зв. новій – започаткованій 1995 р., у якій видано 15 томів⁴.

Суттєвим доповненням “Літопису УПА” служить серія документальних збірників Інституту історії України НАН України, здійснена за хронологічним принципом. Вони підготовлені до друку провідними фахівцями Інституту під

² Grzàgorz Motyka, *Ukraińska partyzanka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii* (Warszawa: Instytut studiów politycznych PAN, Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006), 19.

³ Оpubлікована лише значно застаріла бібліографія: Див.: Сергій Здіорук та ін., *Показчик публікацій про діяльність ОУП та УПА (1945–1998)* (Київ, Інститут історії України НАН України, 1999), 123; Олександр Лисенко і Олександр Маруценко, *Організація українських націоналістів та Українська повстанська армія. Бібліографічний показчик публікацій 1998–2002 років* (Київ: Інститут історії НАН України, 2002), 201.

⁴ Стислу характеристику цього видання див.: Петро Потічний і Микола Посівнич, “Літопис УПА – документована історія,” *Український визвольний рух: науковий збірник* 36 (2007): 250–254.

керівництвом Станіслава Кульчицького⁵. На жаль, відсутній хоча б стислий джерелознавчий аналіз документів, оприлюднених у збірниках.

Також значна кількість архівних документів опублікована відомим істориком Володимиром Сергійчуком у збірниках, підготовлених ним упродовж 1996–2009 рр. Дослідник виступив і першепублікатором, і републікатором частини джерельної спадщини національно-визвольної боротьби⁶.

Останнім часом до таких видань зі значною традицією додалися нові, що підіймають інші пласти джерельної інформації. У 2012 р. друком вийшов перший том “Архіву Закерзоння”, в якому було вміщено документи 27-го тактичного відтинку УПА “Бастіон” й округи ОУН “Батурин”, що діяли в 1944–1947 рр. на території сучасної Польщі⁷. Поруч із традиційними писемними джерелами вперше значну кількість усних свідчень про національно-визвольний рух часів Другої світової війни і повоєнного періоду було оприлюднено у збірнику, підготованому істориком Юрієм Мициком⁸.

Наявні також закордонні (переважно російські) документальні збірники, проте їхня наукова цінність, як і якість перекладів іншомовних документів, не є достатньо високою. Це пояснюється ідеологічно-замовним характером такої продукції.

Варто згадати про електронний сегмент джерельних публікацій про український Рух Опору, в основному, підтримуваний спеціальним сайтом “Архів українського визвольного руху”. На ньому вже оприлюднена значна кількість повстанських документів, зокрема, новознайдені джерела “бідонних архівів УПА”.

---

⁵ *ОУН в 1941 році: Документи*, відп. ред. Станіслав Кульчицький (Київ: Інститут історії України НАН України, 2006), ч. 1; *ОУН в 1941 році: Документи*, відп. ред. Станіслав Кульчицький (Київ: Інститут історії України НАН України, 2006), ч. 2; *ОУН і УПА в 1943 році: Документи*, відп. ред. Станіслав Кульчицький (Київ: Інститут історії України НАН України, 2008); *ОУН і УПА в 1944 році: Документи*, відп. ред. Станіслав Кульчицький (Київ: Інститут історії України НАН України, 2009), ч. 1; *ОУН і УПА в 1944 році: Документи*, відп. ред. Станіслав Кульчицький (Київ: Інститут історії України НАН України, 2009), ч. 2.

⁶ Володимир Сергійчук, *ОУН-УПА в роки війни: Нові документи і матеріали* (Київ: Дніпро, 1996); Володимир Сергійчук, *Радянські партизани проти ОУН-УПА* (Київ: Українська видавнича спілка, 2000); Володимир Сергійчук, *Поляки на Волині у роки Другої світової війни: документи з українських архівів і польські публікації* (Київ: Українська видавнича спілка, 2003); Володимир Сергійчук, *Український здви́г: Закерзоння. 1939–1947* (Київ: Українська видавнича спілка, 2004); Володимир Сергійчук, *Український здви́г: Волинь. 1939–1955* (Київ: Українська видавнича спілка, 2005); Володимир Сергійчук, *Український здви́г: Наді́прянщина. 1941–1955* (Київ: Українська видавнича спілка, 2005); Володимир Сергійчук, *Тавруючи визвольний прапор: Діяльність агентури та спецбоїв НКВС-НКДБ під виглядом ОУН-УПА* (Київ: ПП Сергійчук М. І., 2006); Володимир Сергійчук, *Трагедія Волині. Причини й перебіг польсько-українського конфлікту в роки Другої світової війни* (Київ: ПП Сергійчук М. І., 2009).

⁷ *Бастіон і Бату́рин. УПА та підпільна адміністрація ОУН в Ярославічині, Любачівщині та Томашівщині в рр. 1944–1947. Документи і матеріали*, упор. Мирослав Іванік і Михайло Бохно (Торонто, Львів: Видавництво Львівської політехніки, 2012).

⁸ *УПА: спогади, документи*, гол. упоряд. Юрій Мицик (Київ: Києво-Могиллянська Академія, 2016).

Другий шлях поширення інформації про зміст наявних архівних джерел – створення і оприлюднення довідників і реєстрів документів (зокрема, електронних), баз даних архівних документів, тобто розкриття їх складу і змісту для майбутнього дослідження конкретних джерел дослідниками, ознайомлення з ними широкої громадськості. Саме такий підхід є результативнішим для розв'язання поставленої проблеми, оскільки будь-яка тематична збірка документів не позбавлена суб'єктивізму, закономірно відбиває авторську позицію, корегується під заявлену спрямованість публікації, наражається на звинувачення у приховуванні інших історичних документів, з певних причин відсутніх у ній. Натомість інформаційно-пошуковий довідник, підготований на достатньому академічному рівні, дозволяє об'єктивно і всебічно оприлюднити повне коло джерел, навіть тематичного спрямування, але без тої селективності, що за визначенням є притаманною збірникові документів.

Такі видання почали з'являтися з 1992 р. Серед них можна згадати короткі “Анотовані покажчики фондів з історії ОУН та УПА” (два випуски), анотований покажчик документів Галузевого державного архіву СБУ⁹. Цим фактично вичерпується список спеціальних довідкових видань. Як бачимо, вони присвячені висвітленню лише одного виду джерел – писемних, що значно зменшує їх цінність.

Тому, нині постає проблема створення повноцінного спеціального довідника не лише про архівні фонди і документи, а також про всі інші дотичні матеріали й джерела, що відбивають історію українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. і зберігаються в архівах, громадських і приватних джерельних зібраннях різних держав. Очевидно, що це має бути довідник із джерельних колекцій Росії, Польщі, Німеччини, США, Канади, Австралії та інших країн.

Для кращого усвідомлення значення вартості джерел з історії українського національно-визвольного руху середини ХХ ст. варто мати на увазі кілька засадничих моментів. По-перше, практично всі відомі на сьогодні архівні фонди повстанської провенієнції, за винятком кількох нещодавно оприлюднених “бідонних архівів” (як от “Озернянський архів”, чи “Архів Запорожця”, що належали місцевій мережі Служби безпеки ОУН на Тернопільщині) є продуктом тривалого історичного розвитку, мають власну складну долю, що відбилася на їх складі й змісті. Цей процес можна окреслити, як шлях від формування в діловодстві підпільно-повстанської мережі через складну процедуру зберігання й архівування (зокрема, захоплення протилежною стороною, адже переважна більшість документів повстанської провенієнції в українських і російських архівах є “трофейними”) до опрацювання (впорядкування, описування і систематизації) архівістами КГБ СРСР чи державних архівів, наслідком чого і є всі сучасні фонди й колекції матеріалів.

---

⁹ Сергій Кокін, *Анотований покажчик документів з історії ОУН і УПА у фондах Державного архіву СБУ. Анотований покажчик документів з фонду друкованих видань (1944–1953)* (Київ: Інститут історії України НАН України, 2000).

Інша доля спіткала т. зв. бідонні архіви, інформація про знахідки яких стає все частішою. Ці знахідки є цілісними комплексами документів, сформованими самими повстанцями з метою збереження відповідної документації. Проте, здебільшого це або пропагандивні архіви (збірки друкованих чи рукописних листівок, інформаційних матеріалів, друкованих звітів тощо), або діловодство низової ланки повстанської мережі. Вони мають непересічне значення як масові джерела визвольного руху, проте небагато додають до узагальненої картини історії українського Руху Опору. До того ж не завжди їхня цілісність є гарантованою, оскільки частина документації потрапляє до рук “чорних археологів”, унаслідок чого порушуються і комплексність, й інформаційна вартісність зібрань. Така доля спіткала “Архів Запорожця” – документи низової ланки СБ ОУН на Бережанщині, що зберігалися у двох бідонах в околицях селищ Пліхів та Краснопуща і знайдені ще 1991 р. Основна частина таких документів була розпорошена між приватними і громадськими зібраннями, отже, остаточно втратила ознаки своєї цілісності, перестала бути в повному розумінні архівом/фондом.

Методологія дослідження джерел з історії українського Руху Опору повинна розв’язати і таку істотну проблему, як наявність “лакун” в актуалізованій джерельній базі. Насамперед, до нас дійшла лише певна частина документів з ділових архівів УПА, її з’єднань і груп, і ця частина є незначною. Варто навести фрагмент із спогадів П. Омелюсіка (“Поліщук”, “Темра”), керівника оперативного відділу командування УПА-Північ: “...майбутній історик не знайде багато матеріалів з джерел військових штабів того часу, бо бойові штаби УПА, що по своїй природі були дуже рухливі і не мали забезпеченого запілля, такі цінні матеріали, як звіти, донесення, накази і т.п. по використанні нищено, щоб не попали до рук ворога. Наприклад, вся канцелярія Штабу УПА Волинь-Поділля складалася з однієї скриньки головним чином з мапами, що часто носив її на плечах один-єдиний писар, що був на цілий штаб. Потрібні ж секретні папери та шифр носили в своїх торбинах начальник оперативного відділу та начальник штабу... Силою обставин прийдеться користатися з архівів партійних організацій [маються на увазі структури ОУН. – Авт.], що збереглися чи збережуться”¹⁰. Упорядники другого тому української серії «Літопису УПА» намагалися спростувати таку думку, але і самі змушені були констатувати: “Опубліковані в даному збірнику документи і матеріали дають уривчасті відомості про перебіг подій”¹¹. Таким чином, говорити про наявність нині повної джерельної бази діяльності мережі ОУН і загонів УПА просто неможливо. Неможливо і

¹⁰ Микола Омелюсік, “УПА на Волині в 1943 році,” *Літопис УПА* (Торонто: Видавництво “Літопис УПА”, 1989), т. 1, кн. 1, 19.

¹¹ Олександр Вовк, “Вступ,” *Літопис УПА. Нова серія* (Київ, Торонто: Інститут української археографії та джерелознавства ім. М. С. Грушевського НАН України, Видавництво “Літопис УПА” та ін., 1999), т. 2, X.

стверджувати, що вся їхня діяльність була, по-перше, адекватно задокументована у тогочасному повстанському діловодстві, а, по-друге, що всі відповідні документи дійшли до нашого часу.

Маємо констатувати також істотні змістовні лакуни серед документів, які збереглися. В. Ковальчук засвідчує, що документи ОУН-Б і Запілля УПА мають низку інформаційних прогалин. Їхні автори навмисно намагалися уникати будь-яких важливих масивів цифрових даних (справжні втрати у збройних сутичках, загальна чисельність працівників мережі ОУН-Б, Запілля УПА і учасників УПА). Нарешті, існують і тематичні “лакуни”: у наявних документах практично не відображена координація між структурами Запілля УПА та командами УПА, діяльність “повстанських республік” на території Кременеччини, Ковельщини, Степанщини, Деражнянщини, Кореччини, у районі Володимира-Волинського тощо, “січей”, управ, ведення місцевого господарства та ін.

Так само варто говорити і про “лакуни” в радянських документах, не дивлячись на те, що їх збереженість із зрозумілих причин на кілька порядків вища, ніж повстанських. Але з прийняттям постанови Оргбюро ЦК КП(б)У “Про факти порушення конспірації в роботі органів МВД і МГБ західних областей УРСР” від 9 серпня 1946 р. усі письмові звіти репресивно-каральних органів партійним комітетам фактично відмінялися, а інформування перших секретарів райкомів та обкомів КП(б)У керівників силових структур здійснювалося в усній формі, що означало повне закриття відомостей про боротьбу з національно-визвольним рухом. Від того часу довідки такого змісту стають менш інформативними.

Інше, теж дуже цікаве питання – про “уявні лакуни”, тобто пошук документів, яких ніколи не існувало, але які, на думку одної з сторін збройного конфлікту, обов’язково повинні бути. Однією з таких “чорних кішок у темній кімнаті”, що їх без успіху шукали радянські розвідники, партизани і чекісти, була “угода УПА з німцями”. Про це багато говорилося в радянській пропагандистській літературі, за неї видавали будь-які відомості про факти контактів націоналістів з місцевим та крайовим нацистським керівництвом, але самого тексту “найголовнішої угоди” так і не було знайдено. Можна привести, як характерне свідчення цих пошуків, шифротелеграму О. Федорова УШПД від 26 березня 1944 р.: “Нами захвачено много документов УПА, их договора с немцами не имеем...”¹². Очевидно, щодо пошуків такої компрометуючої документації були спеціальні вказівки партійно-чекістського керівництва. Принаймні, маємо аналогічні інструкції щодо виявлення іншого роду відомостей – про підтвердження “ориентации ОУН на Англию и Америку как будущих союзников. Какие фамилии, факты, документы имееете по этому вопросу”¹³.

¹² Шифротелеграма О. Федорова Т. Строкачу від 26.03.1944 № 3801, Центральний державний архів громадських об’єднань України (далі – ЦДАГО), ф. 62, оп. 1, спр. 1550, арк. 130 (Опубл.: Сергійчук, *Радянські партизани проти ОУН-УПА*, 64).

¹³ Шифротелеграма начальника УШПД Т. Строкача командиру партизанського загону Николайчику від 27.03.1944 № 4205, ЦДАГО, ф. 62, оп. 1, спр. 1480, арк. 7. (Опубл. Сергійчук, *Радянські партизани проти ОУН-УПА*, 68).

Аналізуючи джерельну базу історії національно-визвольної боротьби, обов'язково слід враховувати деякі аспекти теорії комунікації, а саме – постійну залежність самої політичної системи суспільства від інформації, якою її підживлюють і власні субсистеми, і тої, що надходить ззовні¹⁴. Тому, варто говорити про певні документаційні/інформаційні потоки, що йшли знизу, від своїх первинних клітин/осередків, так і згори, від найвищих структур: Проводу ОУН-Б, ЦК ВКП(б), імперської канцелярії Гітлера тощо. Найголовнішою особливістю таких потоків було взаємне ініціювання. Наприклад, постанови ЦК ВКП(б) приймалися внаслідок аналізу інформації, що була узагальнена в ЦК КП(б)У на підставі інформації обкомів і райкомів партії. У свою чергу, прийняття таких постанов народжувало новий потік інформаційних, аналітичних, довідкових, планових і звітних матеріалів. Абсолютно аналогічну картину спостерігаємо у мережі націоналістичних інституцій: директивні та організаційні документи проводів усіх рівнів приймалися на підставі інформації з місць, від станичних, районних та надрайонних провідників ОУН, командирів куренів УПА, внаслідок чого створювалися висхідно-низхідні документаційні потоки. Політична комунікація, таким чином, виступає “своєрідним соціально-інформаційним полем політики, що з'єднує всі компоненти політичної сфери суспільства та структурує політичну діяльність, формує політичну свідомість і політичну культуру”¹⁵. Без урахування таких комунікаційних процесів іноді важко пояснювати конкретні заходи, вжиті ЦК КП(б)У чи Проводом ОУН.

Для з'ясування методології оцінювання джерельної бази визвольних змагань, що походять із радянського табору, обов'язково треба зважувати, що створені партійно-радянськими органами документи втілювали одночасно дві протилежні тенденції: з одного боку, бажання применшити роль і масштаби національного антикомуністичного руху, довести відсутність жодних об'єктивних причин для його існування; з іншого – перебільшити кількість його учасників і заподіяну ним шкоду, аби підвищити власну роль в його “остаточній ліквідації”, виправдати масові репресії проти цивільного населення України. Прикладом цього можуть служити відомості щодо загальної кількості вояків УПА за підрахунками НКВД. Так, за узагальненою інформацією, поданої в “Особливій теці” Сталіна, за лютий 1944 – вересень 1945 рр. лише силами НКВД (не рахуючи НКГБ) було вбито 96 160 та взято у полон 101 924 осіб, з'явилося “з повинною” ще 88 400 (щоправда, сюди записані не лише вояки УПА, але і ті, хто ухилився від призову)¹⁶. Таким чином, за цими даними через УПА впродовж двох років

¹⁴ Ольга Заславська, “Особливості інституційної теорії у вивченні політичної комунікації,” *Науковий огляд*, доступ отримано 18 квітня 2018, <http://intkonf.org/k-polit-n-zaslavska-oo-soblivosti-institutsiynoyi-teoriyi-u-vivchenni-politichnoyi-komunikatsiyi/>.

¹⁵ Там само.

¹⁶ “*Особые папки*” Сталіна і Молотова про національно-визвольну боротьбу в Західній Україні у 1944–1948 рр.: Зб. документів, упоряд. Ярослав Дашкевич і Василь Кук (Львів: Літ. агенція “Піраміда”, 2010), 289.

пройшло не менше 250 тис. осіб. Покладаючись на ті самі джерела, І. Патриляк говорить уже про 400 тис. українців, котрі пройшли через повстанські та підпільні структури впродовж 1942–1960 рр.¹⁷ На нашу думку, це є істотним перебільшенням. Очевидно, що левову частку загиблих і репресованих радянськими органами становило мирне місцеве населення, яке не мало або ж мало опосередковане відношення до ОУН та УПА.

Також слід обов'язково враховувати ідеологічну спрямованість і політичну заангажованість цієї інформації, час створення таких документів. За справедливим зауваженням Г. Івануценка, вони переважно “грішать” оціночними судженнями та неточностями, з тієї причини, що писалися вони в умовах жорстокого протистояння та були призначені для використання в пропагандистській роботі”¹⁸. Зокрема, весь національний рух у таких документах вважався тільки і виключно “політичним бандитизмом”, а всі його акції – “бандпроявами”, що не мають жодної народної підтримки, хіба що з боку “куркулів, торговців, церковників”. Це все слід враховувати при користуванні такими оціночними та кількісними характеристиками, наявними у радянських документах, і бачити реальну картину в такій зміщеній системі джерельних координат.

Отже, джерельна база українського Руху Опору часів Другої світової війни 1939–1945 рр. та повоєнного періоду є достатньо широкою і репрезентативною. Від 1960-х років до нашого часу в науковий та суспільний обіг уведено надзвичайно великий масив різноманітних джерел. Разом із тим все ще не вся джерельна база є актуалізованою, а та, що актуалізована – належним чином досліджена. Продовження розкриття цієї бази потребує окремої методології через значну специфіку джерел різного типу, виду, провенієнції. Основною специфічною рисою є її постійне поповнення за рахунок віднайдення нових “бідонних архівів”, що є унікальним явищем для ретроспективної джерельної бази.

---

¹⁷ Іван Патриляк і Микола Боровик, *Україна в роки Другої світової війни: спроба нового концептуального погляду* (Ніжин: Видавець ПП Лисенко М. М., 2010), 365–366.

¹⁸ Геннадій Івануценко, “Документи репресивно-каральних органів як джерело вивчення діяльності ОУН-УПА на території Сумської області,” *ОУН-УПА на Сумщині* (Київ: Українська видавнича спілка ім. Юрія Липи, 2007), т. 1, 7.

SOURCE BASE OF THE RESEARCH OF THE UKRAINIAN LIBERATION MOVEMENT OF THE MIDDLE XX CENTURY: METHODOLOGY AND MODERN PROBLEMS

Georgiy PAPAKIN

Mykhailo Hrushevskiy Institute of Ukrainian Archeography and Source Studies of Ukrainian
National Academy of Sciences
Triokhsvyatytelska Str., 4, Kyiv 1001, Ukraine

The main thesis of the article is that in recent years the source base for the study of the Ukrainian national liberation movement of the 1930s-1950s has considerably increased, however, for its further deployment and study it is necessary to improve the methodology of work with sources, as well as to work on the detection and systematization of new types of historical documents on this issue.

The article describes the source base on the history of the struggle of the Ukrainian people for independence during 1939-1956, in particular of the UPA movement, the specifics of these sources were explored, the methodology of their research has been shown and ways of further disclosure of the content of these sources have been revealed.

The author notes that the source base of Ukrainian resistance movement in the years 1939–1956 includes a wide range of historical documents, including information materials, memoirs, diaries, photographs, journalistic and literary works etc., and personal things of members of the liberation movement and their adversaries.

The study of sources is led in several directions, in particular, the publication of materials from archival funds of Ukraine, Russia, Belarus. The archaeological project “Chronicles of the UPA” plays an important role in the formation of the source base for the study of the Ukrainian liberation movement. An essential addition to the “Chronicles of the UPA” is a series of collections of documents issued at the Institute of History of the Ukrainian National Academy of Sciences.

An important role in publishing of historical sources has played the electronic “Archive of the Ukrainian Liberation Movement”, which has published a large number of insurgent documents, including newly discovered sources.

The author points to the need for a comprehensive and critical analysis of the sources of the liberation movement in order to avoid a subjective interpretation of events and facts highlighted in these historical documents. Of particular value is information derived from two opposing surroundings— the insurgents and the Soviet authorities. The analysis of these sources allows, through systematization and comparison, to fill existing gaps in the history of the liberation movement and to form an objective picture of the struggle of Ukrainian insurgents against the occupation regimes. In particular, the comparison of insurgent documents and information of the NKVD allows us to clarify the losses of the UPA and the civil population during military operations and repressive actions of Soviet punitive bodies.

Keywords: sourcebase, national-liberation, Ukrainian Insurgent Army, ukrainian nationalists, nazist occupation.

REFERENCES

Bastion i Baturyn. UPA ta pidpilna administratsiia OUN v Yaroslavshchyni, Liubachivshchyni ta Tomashivshchyni v rr. 1944–1947. Dokumenty i materialy. Upor. Myroslav Ivanyk i Mykhailo Bokhno. Toronto, Lviv: Vydacnytstvo Lvivskoi politekhniky, 2012. (in Ukrainian).

- Ivanushchenko, Hennadii. “Dokumenty represyvno-karalnykh orhaniv yak dzherelo vyvchennia diialnosti OUN-UPA na terytorii Sumskoi oblasti.” *OUN-UPA na Sumshchyni*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka im. Yurii Lypy, 2007, t. 1. 7–14. (in Ukrainian).
- Kokin, Serhij. *Anotovanyi pokazhchuk dokumentiv z istorii OUN i UPA u fondakh Derzhavnoho arkhivu SBU. Anotovanyi pokazhchuk dokumentiv z fondu drukovanykh vydan (1944–1953)*. Kyiv: Instytutu istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2000. (in Ukrainian).
- Kozellek, Reinhart. *Chasovi plasty. Doslidzhennia z teorii istorii*. Kyiv: Dukh i litera, 2006. (in Ukrainian).
- Lysenko Oleksandr i Oleksandr Marushchenko. *Orhanizatsiia ukrainskykh natsionalistiv ta Ukrainska povstanska armia. Bibliohrafichni pokazhchuk publikatsii 1998–2002 rokiv*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2002. (in Ukrainian).
- Motyka, Grzegorz. *Ukraińska partyzanka 1942–1960: Działalność Organizacji Ukraińskich Nacjonalistów i Ukraińskiej Powstańczej Armii*. Warszawa: Oficyna Wydawnicza Rytm, 2006. (in Polish).
- Omeliusik, Mykola. “UPA na Volyni v 1943 rotsi.” *Litopys UPA*. Toronto: Vydavnytstvo “Litopys UPA”, 1989, t. 1, kn. 1. 19–43. (in Ukrainian).
- “Osobyie papki” *Stalina i Molotova pro natsionalno-vyzvolnu borotbu v Zakhidnii Ukraini u 1944–1948 rr. Zb. dokumentiv*. Uporiad. Yaroslav Dashkevych ta Vasyl Kuk. Lviv: Lit. ahentsiia “Piramida”, 2010. (in Ukrainian and Russian).
- OUN i UPA v 1943 rotsi: Dokumenty*. Vidp. red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2008. (in Ukrainian).
- OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty*. Vidp. red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009, ch. 1. (in Ukrainian).
- OUN i UPA v 1944 rotsi: Dokumenty*. Vidp. red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2009, ch. 2. (in Ukrainian).
- OUN v 1941 rotsi: Dokumenty*. Vidp. red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006, ch. 1. (in Ukrainian).
- OUN v 1941 rotsi: Dokumenty*. Vidp. red. Stanislav Kulchytskyi. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 2006, ch. 2. (in Ukrainian).
- Patryliak, Ivan i Mykhailo Borovyk. *Ukraina v roky Druhoi svitovoi viiny: sprobа novoho kontseptualnogo pohliadu*. Nizhyn: Vydavets PP Lysenko M., 2010. (in Ukrainian).
- Potichnyi, Petro i Posivnych, Mykola. “Litopys UPA – dokumentovana istoriia.” *Ukrainskyi vyzvolnyi rukh: naukovyi zbirnyk* 36 (2007): 250–254. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *OUN-UPA v roky viiny: Novi dokumenty i materialy*. Kyiv: Dnipro, 1996. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *Poliaky na Volyni u roky Druhoi svitovoi viiny: dokumenty z ukrainskykh arkhiviv i polski publikatsii*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2003. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *Radianski partyzany proty OUN-UPA*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2000. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *Tavruiuchy vyzvolnyi prapor: Diialnist ahentury ta spetsboivok NKVS-NKDB pid vyhliadom OUN-UPA*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I., 2006. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *Trahediia Volyni. Prychyny y perebih polsko-ukrainskoho konfliktu v roky Druhoi svitovoi viiny*. Kyiv: PP Serhiichuk M. I., 2009. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *Ukrainskyi zdvyh: Nadnyprianshchyna. 1941–1955*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2005. (in Ukrainian).

- Serhiichuk, Volodymyr. *Ukrainskyi zdvyh: Volyn. 1939–1955*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2005. (in Ukrainian).
- Serhiichuk, Volodymyr. *Ukrainskyi zdvyh: Zakerzonnia. 1939–1947*. Kyiv: Ukrainska vydavnycha spilka, 2004. (in Ukrainian).
- Shyfrotelehrama nachalnyka UShPD T. Strokacha komandyru partyzanskoho zahonu Nykolaichyku vid 27.03.1944 ¹ 4205. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. Fond 62 (Ukrainskyi shtab partyzanskoho rukhu), opys 1, sprava 1480. (in Ukrainian).
- Shyfrotelehrama O. Fedorova T. Strokachu vid 26.03.1944 ¹ 3801. Tsentralnyi derzhavnyi arkhiv hromadskykh obiednan Ukrainy. Fond 62 (Ukrainskyi shtab partyzanskoho rukhu), opys 1, sprava 1550. (in Ukrainian).
- UPA: spohady, dokumenty*. Hol. uporiad. Yurii Mytsyk. Kyiv: Kyievo-Mohylianska Akademiia, 2016. (in Ukrainian).
- Vovk, Oleksandr. “Vstup.” *Litopys UPA. Nova seriia*. Kyiv, Toronto: Instytut ukrainskoi arxeohpafii ta dzhepeloznavstva im. M. S. Hryshevskoho HAN Ukrainy, Vydavnytstvo “Litopys UPA” ta in., 1999, t. 2. IÖ–XXXIII. (in Ukrainian).
- Zaslavska, Olha. “Osoblyvosti instytutsiinoi teorii u vyvchenni politychnoi komunikatsii.” *Naukovyi ohliad*. Dostup otrymano 18 kvitnia 2018. <http://intkonf.org/k-polit-n-zaslavska-oo-osoblyvosti-institutsiynoyi-teoriyi-u-vivchenni-politichnoyi-komunikatsiyi/>. (in Ukrainian).
- Zdioruk, Serhij, Liudmyla Hrynevych, Oleksandr Zdioruk. *Pokazhchyk publikatsii pro diialnist OUP ta UPA (1945–1998)*. Kyiv: Instytut istorii Ukrainy NAN Ukrainy, 1999. (in Ukrainian).

Стаття надійшла до редколегії: 15 вересня 2017 р.

Прийнята до друку: 19 грудня 2017 р.